

AHMED YESEVÎ'NİN ANADOLU'YA TESİRLERİ*

Muhterem hâzirûn!

Hepinizi hürmet ve muhabbetle selamlıyorum.

Ahmed Yesevî ismini her Anadolu Türkü gibi ben de daha küçük yaşında işitmişim. Hayatını anlatan bir kitaptaki meşhur hâdise bana çok tesir etmişti. Ahmed Yesevî 63 yaşına geldiği zaman, Resûlullah efendimiz o sene âhirete teşrif ettiklerinden, bu yaştan sonra yeryüzünde bulunmayı kendisine münasip görmeyip yer altında kendisine mahsus bir hücre yaptırmıştı. Oraya merdiven ile inilirdi. Vefatına kadar orada ibadet ve tefekkürle meşgul oldu. Talebelerine ilim öğretmeye de orada devam etti. Kendisini vefat etmiş, kabre konmuş şekilde hissederek, bambaşka bir huşu ile ibâdetlerini yaptı. Burada manevî dereceleri daha da arttı. Yıllar sonra bu hücreyi görmek nasip oldu. Bu peygamber sevgisi ve edep, doğrusu insana tesir etmeyecek gibi değildir.

Anadolu'da Ahmed Yesevî'nin ismini duymamış kimse neredeyse yoktur. Onu az çok tanıyanlar da, Hazret-i Ali'nin oğlu Muhammed Hanefiyye'nin soyundan geldiğini; çocuk yaşında anne ve babasını kaybettiğini, Gevher Şehnaz adlı ablasının yanında yetiştiğini; daha o yaşlarda büyük bir manevi rütbeye namzet olduğunu; Arslan Baba'dan, sonra da Baba Yusuf Hemedânî'den yetişerek zamanının sayılı âlim ve velilerinden olduğunu; nihayet Pir-i Türkistan namıyla anıldığını; Emir Timur'un rüyasına girerek ona zafer müjdelediğini, onun da şeyhin kıymetini bilerek üzerine muhteşem bir türbe yaptırdığını bilir. Türbenin en son reisicumhur Turgut Özal zamanında Türkiye'nin de katkılarıyla tamir edildiği malumdur.

Türkistan'ın Sayram şehrinde doğmuş olmakla beraber, şimdi Kazakistan sınırları içindeki Yesi'de yaşayıp hicrî 562, milâdî 1166 yılında vefat ettiği için Yesevî lakabıyla anılmaktadır. Babası da İbrahim Ata da bir şeyh idi. Onun Yesi'deki halifesi Musa Hoca'nın kızı Ayşe Hoştac ile Ahmed Yesevi evlenmiştir.

Ahmed Yesevî'nin en meşhur halifeleri Mansur Ata, Said Ata, Sufi Muhammed Danişmend ve Hakîm Ata'dır. Mansur Ata, Arslan Baba'nın oğludur. Talebeleri Türkistan'ın her yanına yayılarak hizmet etmişler; Ahmed Yesevi ve yolu hakkında kitaplar yazarak sonra gelenleri aydınlatmışlardır.

Hakîm Ata'nın en mühim halifesi Zengi Ata'dır. Bunun da talebeleri, Altınordu Devleti'nin Müslümanlığa girişinde mühim hizmet etmişlerdir. Anadolu'da çıkan ve bazı sufilerin de töhmet altında bırakan isyanlar sebebiyle, bilhassa Vefaiyye tarikatı dervişleri, kendilerini Ahmed Yesevî'ye nisbet etmeye başlamışlardır.

7 yaşından 50 yaşına kadar kavuştuğu ilahi tecellileri gayet edibâne bir lisanla anlattığı Divan-ı Hikmet, edebiyat ehlinin malumudur. Latin harfleriyle de basılmıştır. Şiire ve bilhassa tasavvufa meraklı olup da okumayan yok gibidir. Lisede talebelere Divan-ı Hikmet'ten parçalar okutulur. Türkçe'nin Çağatay lehçesinde yazılmış olduğu halde, yazarının ihlası sebebiyle olsa gerektir, kolayca anladığımızı hissederdik. Şu beyitler hatırımdadır:

Her subh-dem nida kıldı kulakgıma
Zikr ayt didi zikrin aytıp yördüm muna
Işksızlarını kördüm irse yolda kaldı ol

* 19 Ekim 2019 tarihinde Kazakistan'ın Yesi (Türkistan) şehrinde yapılan "Tarihi Eski Karaçuk" mevzulu Milletlerarası İlmî Konferansta takdime dilen tebliğ.

Sebebdin ışk dükkânın kurdum muna.

Malum, Anadolu Türkleri'nin aslı Orta Asya'dır. Bir takım tabii, siyasi ve içtimai sebeplerle bir kol Hindistan'a, bir kol Hazar Denizi üzerinden Doğu ve Batı Avrupa'ya geçtiği gibi, bir kol da İran üzerinden Anadolu'ya geldi. Anadolu kapıları 1071 tarihinde Selçuklular ile Bizanslılar arasındaki Malazgirt Meydan muharebesi ile açıldı. Ama Oğuz Türklerinin Anadolu'yu yurt edinmeleri bir asırdan fazla sürdü. Bilhassa istilacı Moğol askerleri önünden hicret eden Oğuz Türk boyları, Anadolu, Irak ve Suriye'de yurt tuttular. Böylece Anadolu bir Türk yurdu haline geldi. Bizans'ın buradan ümidi kesildi.

Selçuklu ve onun halefi olan Osmanlı Türkleri, fethettikleri bu toprakları işgal mıntıkası olarak görmediler; vatan edindiler. Hükümet, şarktan ve güneyden gelen Türk boyarını Anadolu'ya ve 14.asırdan itibaren fethedilen Rumeli'ye yerleştirmeye başladı.

Anadolu ve Rumeli'deki araziler istilalar, harbler ve sari hastalıklar sebebiyle o zamanlar neredeyse bomboştu. Nüfus kesafeti azdı. Boş köylere Türkler yerleşmeye başladı. Hükümet, buraya Türkleri yerleştirirken ciddi bir iskân siyaseti takip ediyordu. Osmanlıları altı asır havalide bir güç olarak yaşatan çok sayıda prensiplerden biri de bu iskân siyasetidir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş misyonu, Avrupalı tarihçilerin de beyan ettiği gibi, gaza ruhudur. Bütün mücadeleler, ganimet almak veya toprak fethetmek için ya da siyasi hâkimiyet kurmak değil, i'lâ-i kelimetullah, yani Allah'ın adını her yerde duyurmak olarak cereyan etmiştir. Bunu yaparken de bu topraklara yerleştireceği halkın, yüksek seviyede medenî ve ahlâkî prensiplere sahip olmasını mühimsemiştir.

Orta Asya'dan Anadolu'ya hicret eden Türk boyları arasına tasavvuf erbabı da vardı. Türk boyları Anadolu ve Rumeli'de yurt tutarken, evvela ibadetlerin ifası için mabed ve manevî irşad için tekkeler inşa edilmiştir. Tasavvuf kültürü ile yoğrulmuş bu cemiyetin, devletin gaza ruhu misyonuna hizmet edeceği düşünülmüştür.

Anadolu ve Rumeli'nin her köşesinde kurulmuş köylerde faaliyet gösteren tekkeler, Ahmed Yesevî'nin manevî mirasını sonraki nesillere naklettiler. Tasavvuf, İslâmiyetin özüdür. Bu terbiyeyle yetişen insanlar, sağlıklı bir cemiyet teşkil etmiştir. Türklüğün başına asırlar boyu başına gelmeyen kalmadığı halde, işte bu sağlıklı cemiyet sayesinde bugün bile ayakta kalmayı bilmiştir.

Tasavvuf bilhassa Moğol istilasının ardından cemiyette yaşanan inhilali (çözülme) önledi. Moğol istilasının yıktığını, tasavvuf ve tarikatler toparladı. Bunların ekseriyeti Ahmed Yesevî'nin talebeleri ve takipçileriydi. Anadolu'nun en ücra dağ köylerinde bile Yesevî dervişleri dergâhlar kurup, halkı irşad ettiler.

Müslüman mücahidlerin harb yoluyla yapmaya çalıştıkları hizmeti, Ahmed Yesevî ve talebeleri tasavvuf yoluyla çok daha kolayca yaptı. Zira Yesevîlik, hem İslâmiyete sıkı sıkıya bağlı bir yoldu; hem de Türk kültürünün bünyesine uygundu. Bilhassa Türklerin çok sevdiği şiirlerle, hikmetlerle kalblere girmeye muvaffak olmuştur.

Tasavvuf, zikir ve başka bazı ritüellerle, nefsin kontrol altına alınması ve Allah'a iman vicdanîleşmesini temin eden bir disiplindir. Böylece dünya, yani dünyada günah olan ve Allah için olmayan herşeyin sevgisi kalbden kolayca çıkar; Allah sevgisi kalbe yerleşir.

Bu da sonradan ortaya çıkmış değildir. Hazret-i Peygamber'in öğrettiklerine dayanır. O, sahabilerine sadece dinin hükümlerini değil, bu hükümlerin kalbe

yerleştirilmesini de öğretmiştir. Medine'ye hicret ederken yol arkadaşı ve yakın dostu Hazret-i Ebu Bekr'e kalbinin yatışması için sessizce Allah'ı zikretmesini tavsiye etmiş; öte yandan Mekke'de yerine bıraktığı Hazret-i Ali'ye de kendi uyacağı kadar zikretmesini telkin buyurmuştu.

Sahabiler de bu usulü başkalarına öğrettiler. Böylece tasavvuf ilmi ve tarikatler doğdu. Zamanımıza kadar gelebilen tasavvuf tarikatleri ya Hazret-i Ebu Bekr'e veya Hazret-i Ali'ye dayanır. Nakşibendiyye, Hazret-i Ebu Bekr'e; Kâdiriyye ise Hazret-i Ali'ye ulaşır. Ahmed Yesevî, Baba Yusuf Hemedânî'nin halifesi ve Hacı Bektaş Veli de ona mensup olduğuna göre, Bektaşilik de Nakşibendîlik ile aynı yolun yolcusudur; yani Hazret-i Ebu Bekr'e ulaşan bir tarikattir.

13.asırdaki buhranlı devirde Anadolu'da faaliyet gösteren iki güçlü tasavvuf âlimi Hacı Bektaş Veli ve Kutbeddin Haydar'ın, Ahmed Yesevi'nin halifeleri, hiç değilse talebeleri olduğuna dair yaygın bir kanaat vardır. Şu hale Anadolu'da sonraki asırlarda çok yayılıp tutulan, zamanla da büyük kısmı dejenere olup ortadan kalkan Bektaşî ve Haydarî tarikatlerinin silsilesi de Ahmed Yesevî'ye ulaşmış olur.

Kim ne derse desin, Yesevîlik'in XIII. asırda Horasan'da doğan ve Anadolu'da yayılan Haydarîlik üzerinde tesiri vardır. Aynı asrın ortalarında Anadolu'da doğup gelişen Bektaşilik de Yesevîlik'ten doğmuş veya ondan nasip almıştır. Ayrıca Nakşibendî tarikatı üzerinde de yol yakınlığı sebebiyle Yesevîlik izlerinden söz edilebilir.

Türk tarihçisi Fuad Köprülü, eserlerinde uzun uzun Ahmed Yesevî'den bahsetmiş; şair/mutasavvıf Yunus Emre'yi onun Anadolu'daki halefi olarak vasıflandırmıştır. Ahmed Yesevî gibi tasavvuf literatürüne göre bir mürşid olmamakla beraber, Yunus Emre, lirik şiirleriyle Anadolu tasavvufunda Divan-ı Hikmet an'anesinin yerini tutmuştur.

Köprülü'ye göre, Türkler arasında İslâmiyetin yayılıp yerleşmesi, Türkistan'da başlayan ve Anadolu'da devam edip tamamlanan bir safahata sahiptir. Şu halde Türkistan tasavvufu, bilhassa Ahmed Yesevî, Anadolu irfanının nüvesini teşkil eder. Anadolu'ya gelen ve Horasan Erenleri diye tanınan Türkistanlı dervişler vasıtasıyla İslâmiyet burada kök salmıştır.

Bunların bir kısmı İranlı sufi Ebu Said Ebu'l-Hayr'ın takipçisi Melâmîler; bir kısmı Belhli Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin talebesi Mevlevîler; büyük bir kısmı da Yesevi dervişleridir. Vilâyetnâme'ye göre, Horasanlı Hacı Bektaş Veli'nin hocası Şeyh Lokman-ı Perende, Türkistan'ın doksan dokuz bin pirinin piri Hacı Ahmed Yesevî'nin halifelerindendir.

Anadolu'da çok popüler olan Hacı Bektaş Veli, Kaygusuz Abdal, Sarı Saltuk, Barak Baba, Taptuk Emre, Yunus Emre, Geyikli Baba, Kumral Abdal, Abdal Murad, Abdal Mehmed, Postınpuş Baba, Seyyid Harun, Sultan Şücaeddin gibi zatlar, Ahmed Yesevî yolunun takipçisi olarak kabul edilmiş ve onun hatırasını bu coğrafyada sürdürmüşlerdir. Bu zatlar, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da manevî mimarlar olarak rol oynamışlar; ilk padişahları irşad etmişlerdir. Bilhassa basit halk tabakasına ve sıradan dervişler arasında tesir icra eden Şîî-Bâtînlilik de Ahmed Yesevî'nin güçlü Ehl-i sünnet vurgusu karşısında kök salmamıştır.

Kaynakça:

Abdurrahman Câmi, Nefehâtü'l-Üns; Ahmed Eflaki, Menâkıbü'l-ârifin, Nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara; Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet; Ali bin Hüseyin Safi, Reşehât-ı Aynü'l-Hayât, İstanbul 1291; Fuad Köprülü, "Ahmed Yesevi", İslâm Ansiklopedisi, Maarif

Vekâleti; Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1981; Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr. Kayseri 1995; Hoca Ahmed Yesevi – Seçme Makaleler, Edt. Necdet Tosun, Ankara 2017; Hoca Ahmet Yesevi'nin Manevi Mirası, Edt. Mustafa Eren, Askar Turganbaev, Nevzat Şimşek, Aidarbek Amirbek, Almatı 2017; Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî: Vilâyet-nâme, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul; Necdet Tosun, "Ahmed Yesevi'nin Menakıbı", İLAM Araştırma Dergisi, III/1, 1998.